

Jyrki Karttunen
Diakonia-ammattikorkeakoulu
Sosiaalialan koulutusohjelma
Sosionomi (AMK)
Varhaiskasvatuksen opettajan virkakelpoisuus
Opinnäytetyö, 2021

MISTÄ ON PIENET SUKUPUOLET TEHTY?

Sukupuolisensitiivisten työkäytäntöjen kehittäminen ja sukupuolen moninaisuuden huomioiminen varhaiskasvatuksessa

TIIVISTELMÄ

Jyrki Karttunen

Mistä on pienet sukupuolet tehty? – sukupuolisensitiivisten työkäytäntöjen kehittäminen ja sukupuolen moninaisuuden huomioiminen varhaiskasvatuksessa

36 sivua, 4 liitettä

Kevät, 2021

Diakonia-ammattikorkeakoulu

Sosiaalialan koulutusohjelma Sosionomi (AMK) ja varhaiskasvatuksen opettajan virkakelpoisuus

Opinnäytetyö oli kehittämispainotteinen, ja se toteutettiin helsinkiläisessä varhaiskasvatusyksikössä syksyllä 2020. Kehittämistyön tavoitteena oli tuottaa yksikön käyttöön yhdessä varhaiskasvattajien kanssa ohjeistus_sukupuolisensitiivisyyttä edistäviin ja toteuttaviin työkäytäntöihin.

Työskentelyn teoreettisena taustana toimi varhaiskasvatuksen ja varhaiskasvattajien sukupuolisensitiivisyyttä ohjaava lainsäädäntö ja asetukset. Teoriaosuus määrittelee myös sukupuolisensitiivisyyteen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyviä käsitteitä ja tarkastelee ajantasaista tutkimusperusteista tietoa.

Kehittämistyöskentelyn menetelmällinen runko pohjautui Tasa-arvoinen kohtaaminen päiväkodissa -hankkeen tasa-arvoa ja sukupuolisensitiivisyyttä edistävää työskentelyä varten kootun oppaaseen. Kasvattajahenkilökunnan kanssa yhteiskehittämisen keinoin koottuun ohjeistukseen kerättiin sukupuolisensitiivisyyttä edistäviä ja toteuttavia työkäytäntöjä erityisesti käytetyn kielen, oppimisympäristöjen ja sukupuolen moninaisuuden näkökulmista.

Opinnäytetyön tuloksena tuotettiin yksikön käyttöön ohjeistus otsikolla ”Meidän tapamme toimia sukupuolisensitiivisesti”. Kehittämistyön kautta varhaiskasvatusyksikössä mahdollistui sisäinen arvokeskustelu. Varhaiskasvatustyön arvoperustaista vahvistavan keskustelun kautta kasvattajat tulivat tietoisiksi sukupuolisensitiivisyyteen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvistä käsitteistä ja teemoista.

Asiasanat: sukupuolen moninaisuus, sukupuolisensitiivisyys, varhaiskasvatus

ABSTRACT

Jyrki Karttunen

What are little genders made of? – Developing gender sensitive working practises and awareness of gender diversity in early childhood education

36 pages and 4 appendices

Spring, 2021

Diaconia University of Applied Sciences

Bachelor's Degree Programme in Social Services

Bachelor of Social Services, Early Childhood Education and Care

This thesis is development oriented. The development work project in working life was carried out in an early childhood education unit in Helsinki during autumn 2020. The aim of the thesis was to produce collectively with the early childhood educators a set of instructions that advance and implement gender sensitivity in the working practises, and that the set of practises could be used in the early education unit.

The theoretical background of the thesis and the project is based on the legislation and administrative acts governing early childhood education and early childhood educators practise of gender sensitivity. The theoretical section of the thesis also defines concepts considering gender sensitivity and makes an overview of gender diversity and the most recent research results.

Methodically the working process was based on a guide by Gender Equality in Early Childhood Education Project, which is designed for processes advancing equality and gender sensitivity. The collective process together with the early childhood educators included working practises that advance and implement gender sensitivity from the perspectives of language, learning environments and gender diversity.

As a result of the developing process a set of gender sensitive working practises were collected under the title 'Our way of working in gender sensitive manner'. An internal dialogue considering the core values of the work in the early childhood education unit was made possible through the development process. The consciousness of the educators with the gender sensitivity themes and its concepts as well as gender diversity was implemented through a value-based dialogue concerning the core work of early childhood education.

Keywords: Early childhood education, gender sensitivity, gender diversity

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	4
2 SUKUPUOLEEN LIITTYVIÄ NÄKÖKULMIA JA KÄSITTEITÄ.....	6
3 SUKUPUOLISENSITIIVINEN VARHAISKASVATUS	9
3.1 Sukupuolisensitiivistä pedagogiikkaa ohjaavat lait ja asetukset	9
3.2 Varhaiskasvattajien sukupuolisensitiivisyys.....	11
3.3 Varhaiskasvatuksen sukupuolisensitiivinen kieli ja oppimisympäristö .	12
3.4 Tasa-arvoinen varhaiskasvatus -hanke	14
4 OPINNÄYTETYÖN TARKOITUS, TAVOITE JA KONTEKSTI.....	16
5 KEHITTÄMISTYÖN PROSESSI	18
5.1 Ennakkovalmistautuminen kehittämistyöhön	18
5.2 Kasvattajatiimien tapaamiset	20
5.3 Ohjeistuksen työstäminen opettajien kokouksessa	22
5.4 Ohjeistuksen puhtaaksikirjoitus ja palaute	24
6 EETTISET NÄKÖKOHDAT JA LUOTETTAVUUS.....	26
7 TULOKSET JA JOHTOPÄÄTÖKSET	28
8 POHDINTA	31
LÄHTEET	34
LIITE 1. Johdantokirje ja suostumuskaavake työyhteisön jäsenille	37
LIITE 2. Suostumuslomake osallistujille.....	38
LIITE 3. Yhteen kootut ideat ja ehdotukset keskusteltavaksi 9.11.2020.....	39
LIITE 4. Meidän tapamme toimia sukupuolisensitiivisesti.....	41

1 JOHDANTO

Valtioneuvoston periaatepäätöksen mukaan (STM/2020/116) nykyisen, pääministeri Sanna Marinin hallituksen tasa-arvo-ohjelman tavoitteena on parantaa tasa-arvoa yhteiskunnassa ja nostaa Suomi tasa-arvon kärkimaaksi. Tavoitteen tulee toteutua kaikilla yhteiskunnan osa-alueilla. Varhaiskasvatustilain (540/2018) mukaan varhaiskasvatuksen tavoitteena on edistää lasten yhdenvertaisuutta ja sukupuolten tasa-arvoa. Velvoittava varhaiskasvatussuunnitelman perusteet vuodelta 2018 korostaa varhaiskasvatuksen sukupuolisensitiivisyyttä tämän tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustyön keskeisenä pedagogisena keinona.

Periaatepäätöksen (STM/2020/116, s. 11–12) mukaan ahtaat sukupuoliroolit rajoittavat lasten toimintamahdollisuuksia ja jättävät huomiotta sukupuolen moninaisuuden. Lapsen oletettu sukupuoli vaikuttaa esimerkiksi odotuksiin lapsen kommunikaatiokyvyistä ja lapsen huomioimisen sukupuolittuneisuus vaikuttaa lasten roolien kehittymisen lisäksi myös muun muassa kielelliseen kehitykseen. On havaittu, että päiväkotikäisiltä työiltä odotetaan monipuolisempaa kielellistä valmiutta kuin pojilta. Lapset omaksuvat jo varhain sukupuoliin liitetyn rooliin, joten on tärkeää, että varhaiskasvatus on sukupuolitietoista ja sukupuolisensitiivistä.

Toteutin varhaiskasvatuksen opettajan ja sosionomin kelpoisuuteen tähtäävän opinnäytetyön käytännön kehittämistyön eräässä helsinkiläisessä varhaiskasvatustyksikössä syksyllä 2020. Kokosin projektissa yksikön varhaiskasvattajien kanssa sukupuolisensitiivisyyttä edistäviä ja toteuttavia työkäytäntöjä yhteisesti sovitukseksi ohjeistukseksi otsikolla ”Meidän tapamme toimia sukupuolisensitiivisesti”. Kehittämiprojektin painopisteiksi olin varhaiskasvatustyksikön johdon kanssa valinnut sukupuolisensitiivisyyden tarkastelun kasvattajien käyttämän kielen, oppimisympäristöjen sekä lasten sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta. Tässä raportissa kokoan yhteen osallistavaan kehittämiseen perustuneen työskentelyn vaiheet ja tulokset. Prosessiin ja sen lopputuloksena syntyneiden havaintojen toivon edistävän Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden (2018) edellyttämää sukupuolisensitiivistä varhaiskasvatustyötä käytännössä.

Opinnäytetyöni menetelmällinen työskentely pohjautui Tasa-arvoinen kohtaaminen päiväkodissa –hankkeen kehittäjän oppaaseen (Katainen, 2015) ja sen ohjeisiin yhteisen, sukupuolisensitiivisyyttä ja tasa-arvoa edistävän prosessin läpiviemisestä. Varhaiskasvatustyöskentelyn kanssa sovitun menettelyn mukaisesti yksikön nimeä tai muita, henkilökuntaan tai lapsiin liittyviä tunnistetietoja ei julkaista tässä raportissa.

Mistä on pienet tytöt tehty,
mistä on pienet tytöt tehty?
Sokerista, kukkasista,
inkivääristä, kanelista.
Niistä on pienet tytöt tehty!

Mistä on pienet pojat tehty,
mistä on pienet pojat tehty?
Etanoista, sammakoista,
koiranhännän tupsukoista.
Niistä on pienet pojat tehty!

Kaksi englantilaista kansanrunoa (suomentanut Kirsi Kunnas)
(Helakisa, 1995, s. 58.)

2 SUKUPUOLEEN LIITTYVIÄ NÄKÖKULMIA JA KÄSITTEITÄ

Ihmisen sukupuoli rakentuu sekä biologisesti (*sex*) että sosiaalisesti (*gender*). Biologinen määrittely rakentuu geneettisistä, anatomisista ja hormonaalisista tekijöistä, mutta jakaa ihmiset myös helposti vastakkaisiin kategorioihin ja yleistyksiin. Tällaista kahtiajakoa miehiin ja naisiin kutsutaan *binääriseksi* sukupuolijärjestelmäksi. Sukupuolisensitiivisen kasvatuksen peruspilarina on käsitys sukupuolesta (*gender*) vuorovaikutussuhteissa tuotettuna sosiokulttuurisena konstruktiona (Eskelinen ja Itäkare, 2020, s. 202). Sosiaalinen sukupuoli määrittyy biologisten erojen lisäksi myös sosiaalisen, kulttuurisen ja psykologisen yksilöllisyyden kautta.

Sukupuolen moninaisuus tarkoittaa, että jokaisen ihmisen sukupuolen fyysinen kehitys ja sukupuolen kokeminen on yksilöllinen kokonaisuus (Huuska, 2017, s. 3). Biologisen ja sosiaalisen sukupuolen lisäksi on olennaista huomioida lapsesta itsestään nouseva sukupuoli-identiteetti eli kokemus siitä, mitä sukupuolta hän tuntee olevansa. Sukupuoli-identiteetti rakentuu lisäksi siitä, miten lapsi sukupuoltaan ilmentää tai on ilmentämättä. Sukupuoleen myös aina kasvetaan. (Kattainen, 2015, s. 15.) Jokaisen ihmisen kasvutarina omaan sukupuoleensa on omanlaisensa sekoitus erilaisia kulttuuriin sisältyviä sukupuolitettuja ominaisuuksia. Yhteensä noin kuudella prosentilla niin lapsista, aikuisista kuin ikääntyvistä sukupuoli-identiteetti tai sen kehityspolku, fyysinen kehitys sukupuoleen tai sukupuolen ilmaisu ei vastaa normeja, ja siten heitä kutsutaan sukupuolivähemmistöön kuuluviksi (Huuska, 2020, s. 255).

Cis-sukupuolella tarkoitetaan sitä, että ihminen kokee omakseen sen sukupuolen, johon hänet on syntymässä määritelty kehonsa perusteella (Huuska, 2017, s. 31). Sukupuolinormatiivisuus on ajattelutapa, jossa sukupuolten monimuotoisuus pyritään häivyttämään ja korostetaan erityisesti biologista, binääristä jakoa tyttöihin tai poikiin. Tämä kahtiajako sisältää usein myös alitajuisen oletuksen näiden sukupuolten vastakkaisuudesta. Huuska ja Karvinen (2012, s. 33–52) pohtivat artikkelissaan sellaisten varhaiskasvatusikäisten lasten kohtaamista, jotka ovat sukupuoli-identiteetiltään kauimpana normeista. He tarkastelevat

sukupuolen moninaisuutta, mutta kirjoittavat myös sukupuoleltaan harvinaisista lapsista. Huuskan mukaan tällä hetkellä yhteiskunnassa on käynnissä murros, jossa sukupuolen moninaisuus on tulossa näkyväksi (Huuska, 2020, s. 255).

Kun lapsen biologista sukupuolta ei saada selville, puhutaan intersukupuolisuu-
desta (Ylitapio-Mäntylä, 2012b, s. 20–21). Intersukupuolisen lapsen biologinen
sukupuoli on yksilöllinen ja on voinut jäädä syntymähetkellä määrittelemättö-
mäksi. Huuskan mukaan (2017, s. 31) intersukupuolisuus voi olla myös omaksi
koettu identiteetti. Puhutaan myös muunsukupuolisista tai sukupuolettomista ih-
misistä silloin, kun lapsi ei samaistu mihinkään sukupuoleen. Lapsi voi kokea ris-
tiriitaa sukupuoli-identiteetissään, jolloin hänen oma kokemuksensa sukupuole-
lta ei vastaa häneltä odotettua tai hänen biologista sukupuoltaan. Äärimmäinen
muoto sukupuoliristiriidasta on transsukupuolisuus. Sukupuolen moninaisuus il-
menee näin ollen cis-, inter-, trans- ja muunsukupuolisuutena sekä sukupuoletto-
muutena.

Kehityopsykologisesti tarkasteltuna lapsi tunnistaa oman, usein pysyvän suku-
puoli-identiteettinsä 2–3-vuotiaana. Identiteetti voi kuitenkin myös muuttua spon-
taanisti kehityksen edetessä tai jäädä muotoutumatta. Jos harvinaisen sukupuoli-
identiteetin omaava lapsi elää ympäristössä, joka suhtautuu kielteisesti sukupuoli-
normit ylittäviin sukupuolen ilmaisuihin, saattaa lapsi joutua turvautumaan psy-
kologisiin torjuntamekanismeihin kätkeäkseen sen identiteetin, johon ympäristön
ihmiset eivät hänen halua samaistuvan. Joillain lapsilla sukupuoli-identiteetin ke-
hittyminen viivästyy siksi, että kasvu-ympäristö pyrkii vahvistamaan voimakkaasti
sitä sukupuolta, johon lapsi ei koe samaistuvansa. Temperamentiltaan mukau-
tuva ja herkkä lapsi saattaa sammuttaa tai kadottaa yhteytensä omaan sukupuoli-
kokemukseen, jos se on toistuvasti ristiriidassa ympäristöstä tulevien viestien
kanssa. (Huuska, 2020, s. 260.)

Brittiläisen Fawcett Societyn tekemän tutkimuksen (2020) mukaan varhaiskasva-
tusikäisiin lapsiin kohdistuvat stereotyyppiset sukupuolinormit rajoittavat lasten
potentiaalisuutta muun muassa poikien huonona lukutaitona ja tyttöjen itsetunto-
ongelmina. Myöhemmällä iällä stereotypiat vaikuttavat myös esimerkiksi

kapeutuneina uramahdollisuuksina, mielenterveyden ongelmina, miesten korkeina itsemurhalukuina sekä naisiin kohdistuvana väkivaltana.

3 SUKUPUOLISENSITIIVINEN VARHAISKASVATUS

3.1 Sukupuolisensitiivistä pedagogiikkaa ohjaavat lait ja asetukset

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa (2018, s. 30) varhaiskasvatuksen toimintakulttuurille on asetettu velvoite, että varhaiskasvatusyhteisön jäsenet tulevat kohdatuiksi yhdenvertaisina ja sukupuolisensitiivisesti ilman sukupuoleen liittyviä rooleja ja ennakko-odotuksia. Varhaiskasvatussuunnitelmassa korostetaan lisäksi sitä, että vuorovaikutuksen ja kielenkäytön stereotyyppiset mallit ja tavat välittyvät lapsille. Siksi kasvatustyön tulee olla näistä tavoista ja malleista tietoisista ja sukupuolisensitiivistä. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet edellyttää, että varhaiskasvatusyksiköiden toimintakulttuurin kehittämiseksi yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa koskevista asenteista keskustellaan yhteisössä. Lisäksi varhaiskasvatuksessa tulisi tunnistaa ja puuttua esimerkiksi lasten vertaissuhteissa tapahtuvaan eriarvoiseen kohteluun. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa käsitellään tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta varhaiskasvatuksen tavoitteena (2018, s. 15), perusarvona (2018, s. 19), toimintakulttuurin kehittämistä ohjaavana periaatteena (2018, s. 30), oppimisympäristöjen suunnitteluun ja rakentamiseen liittyvänä (2018, s. 32) sekä pedagogiseen toiminnan suunnitteluun ja toteuttamiseen liittyvänä.

Varhaiskasvatuslaki (L 540/2018) edellyttää, että varhaiskasvatusyhteisön jäsenet tulevat kohdelluiksi ja kohdatuiksi yhdenvertaisesti, tasa-arvoisesti ja kunkin yksilöllisyyttä kunnioittaen. Varhaiskasvatusyhteisö koostuu varhaiskasvatusyksikön henkilökunnasta, lapsista sekä heidän huoltajistaan. Yhdenvertaisuudella ei lainsäädännössä ja sen tulkinnoissa tarkoiteta samanlaisuutta ja tasapäisyyttä, ja siksi on tarpeellista tehdä tietoinen ero sukupuolisensitiivisyyden ja sukupuolineutraaliuden välillä. Nämä käsitteet menevät varsinkin julkisessa keskustelussa usein sekaisin. Ylitapio-Mäntylän (2012b, s. 25–26) mukaan sukupuolineutraalius kasvatuksessa saattaa johtaa sukupuolen huomiotta jättämiseen eikä siten takaa tasa-arvon toteutumista, vaan voi jopa estää sukupuolittuneiden käytäntöjen tiedostamisen. Sen sijaan sukupuolisensitiivisyyden hän määrittelee taidoksi tarkastella sukupuolta biologisen eron lisäksi myös sosiaalisena ja kulttuurisena

erilaisuutena. Sukupuolisensitiivisyyden synonyymeinä käytetään myös käsitteitä sukupuoliherkkyys tai sukupuolitietoisuus.

Varhaiskasvatuksessa yhdenvertaisuus- ja tasa-arvopyrkimykset toteutuvat ja niitä edistetään näin ollen sukupuolisensitiivisen pedagogiikan keinoin. Valtioneuvoston periaatepäätöksen (STM/2020/116, s. 11–12) mukaan ahtaat sukupuoliroolit rajoittavat lasten toimintamahdollisuuksia ja jättävät huomiotta sukupuolen moninaisuuden. Lapsen oletettu sukupuoli vaikuttaa esimerkiksi odotuksiin lapsen kommunikaatiokyvyistä ja lapsen huomioimisen sukupuolittuneisuus vaikuttaa lasten roolien kehittymisen lisäksi myös muun muassa kielelliseen kehitykseen: on havaittu, että päiväkotikäisiltä tytöiltä odotetaan monipuolisempaa kielellistä valmiutta kuin pojilta. Lapset omaksuvat jo varhain sukupuoliin liitetyn roolijaon, ja siksi on tärkeää, että varhaiskasvatus on sukupuolitietoista ja sukupuolisensitiivistä.

Huuskan ja Karvisen (2012, 47) artikkeli huomauttaa, että kaikilla lapsilla on jaksoja, jolloin he käyttäytyvät sukupuolelleen tyypillisten oletusten vastaisesti feminiiniseksi tai maskuliiniseksi kuvatuilla tavoilla. Erityisesti poikien feminiinisyys on yksi yleisimmistä syistä kiusatuksi joutumisesta. He käyttävät *vähemmistöstressin* käsitettä tarkoittaen sillä ylimääräistä kuormitusta, joka johtuu syrjinnästä tai sen pelosta. Vähemmistöstressi vaikuttaa fysiologisesti, psyykkisesti ja sosiaalisesti haitallisella tavalla sekä altistaa mielenterveysongelmille. Naisasialiitto Unioni totesi lausunnossaan (2018) hallitukselle nykyistä varhaiskasvatustilaa valmisteltaessa merkittävän osan lasten välisestä kiusaamisesta liittyvän sukupuoleen ja sukupuolen ilmaisuun erityisesti silloin, kun sukupuolen ilmaisu on epätyypillistä tai harvinaista. Siten Unioni linkittää lausunnossaan sukupuoliroolien ja normien sensitiivisen tiedostamisen myös osaksi kiusaamisen, häirinnän ja väkivallan ennaltaehkäisyä. Ylitapio-Mäntylä (2012b, s. 27) tarkentaa tasa-arvon ja sukupuolittuneiden käytäntöjen huomioimisen varhaiskasvatuksessa olevan tasa-arvokasvatusta. Tässä pyrkimyksessä sukupuolittuneiden käytäntöjen kyseenalaistaminen tulisi nähdä kasvattajan työn kehittämisenä ja lapsen kasvun tukemisenä.

3.2 Varhaiskasvattajien sukupuolisensitiivisyys

Varhaiskasvatus on Varhaiskasvatuslain (L 540/2018) mukaan pedagogisesti painottunut kasvatukseen, opetuksen ja hoidon kokonaisuus, jonka tehtävänä on muun muassa antaa kaikille lapsille yhdenvertaiset mahdollisuudet varhaiskasvatukseen, edistää yhdenvertaisuutta ja sukupuolten tasa-arvoa. Varhaiskasvatuksen opettajien liiton ammattieettisten ohjeiden (Pesonen, 2020) mukaan varhaiskasvatuksen opettaja on päiväkodin lapsiryhmän pedagoginen johtaja. Opettajalla on päävastuu (myös tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta edistävän) kasvatuksen ja opetuksen kokonaisuuden suunnittelusta ja toimeenpanosta. Pedagoginen johtajuus pitää ohjeistuksen mukaan sisällään myös vastuun omasta ammatillisesta kehitymisestä olemalla tietoinen ja arvioimalla omaa kasvatuskäytäntöä. Ammattietiikka ei voi perustua kuitenkaan ensisijaisesti paktoon tai ulkopuoliseen kontrolliin, vaikka varhaiskasvattajien ammatillista toimintaa ohjataan laeilla, asetuksilla ja muulla sääntelyllä. Keskeiseksi mahdollisuudeksi tarjoutuukin Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden (2018) edellyttämä työyhteisön sisäinen keskustelu, jolla ammattieettisiä normeja ja ohjeistuksia voidaan edistää.

Sukupuolten määrittely on myös yhteiskunnan kulttuuriin ja politiikkaan sitoutunut kysymys, jolla rakennetaan mm. yhteistä ymmärrystä siitä, millaisista normatiivista oletuksista ja niistä poikkeavista asenteista yhteiskunnassa puhutaan. Varhaiskasvattajien tulisi olla tietoisia sukupuoleen ja tasa-arvoon liittyvistä kriittisistä ja kyseenalaistavista näkökulmista. Sukupuolisensitiivinen varhaiskasvatus edellyttää kasvattajien tiedostavan esimerkiksi heteronormatiivisia oletuksia erilaisten sukupuoliroolien tai esimerkiksi erilaisten perhemyönteiden näkökulmista. (Ylitapio-Mäntylä, 2012b, s. 18–23.) Varhaiskasvatus tarvitsee Eskelisen ja Itäkareen mukaan vahvaa normiohjausta ja vastadiskursseja, jotta heteronormatiivinen puhe voidaan korvata sellaisella dialogilla, jossa moninaisuus nähdään rikkautena ja jossa kaikille voidaan taata samat oikeudet sukupuolesta, muista ominaisuuksista tai taustatekijöistä riippumatta (Eskelinen & Itäkare, 2020, s. 221).

Myös kansainvälisessä tasa-arvodiskurssissa Nicola Surtees ja Alexandra C. Gunn (2010) tarkastelevat varhaiskasvatuksen heteronormatiivisuutta toiseuttavana vallankäytön muotona. Surtees ja Gunn esittävät, että myös epäsuora, hiljainen sitoutuminen heteronormatiivisiin oletuksiin aikaansaa jonkin tiedon, tavan tai ihmisen muuttumaan toiseuden edustajaksi, ”ei-meiksi”. Siten yksi varhaiskasvattajan tärkeä eettinen valinta onkin kielen ja sanavalintojen merkityksissä, mutta myös näiden sanojen ulkopuolelle jäävissä hiljaisuuksissa.

Sukupuoli-identiteetiltään harvinaisten lasten huomioiminen on yksi tapa tulla tietoiseksi varhaiskasvatuksen sukupuolittuneista käsityksistä ja käytännöistä. Binaarisen eli kahteen sukupuoleen perustuvan sukupuolijärjestelmän heteronormatiivisten rakenteiden kyseenalaistaminen tuo esiin sukupuolen moninaisuuden (Ylitapio-Mäntylä, 2012c, s. 192). Sukupuolisensitiivinen kasvattaja osaa ajatella käytäntöjään huomioiden myös erilaiset marginaaliin kuuluvat lapset (Ylitapio-Mäntylä, 2012a, s. 181).

Kun lapsi pohtii omaa sukupuoltaan, hän valitsee keskusteluun usein sellaisen itselleen tutun henkilön, johon luottaa. Luotettu henkilö voi olla varhaiskasvatuksen ammattilainen, jonka tulisi ymmärtää empaattisuus, vastavuoroisuus, kuunteleminen ja luottamus toimivan vuorovaikutuksen edellytyksiksi. (Aarnio, Lahti, Kerppola & Moring, 2020, s. 21). Kaikkien sukupuoleltaan harvinaisten lasten kohtaaminen vaatii varhaiskasvatusyhteisössä sensitiivistä kasvatusta, sillä he voivat erilaisuudestaan johtuen - huolimatta lapselle ominaisen leikin mahdollistamasta luovasta joustavuudesta - joutua kokemaan osana jokapäiväistä arkeaan vähemmistöstressiä tai kehittämään itselleen haitallisia selviytymismekanismeja. (Huuska & Karvinen, 2012, s. 33–43.)

3.3 Varhaiskasvatuksen sukupuolisensitiivinen kieli ja oppimisympäristö

Opinnäytetyön kehittämistyön painopistealueiksi rajasin – yhdessä varhaiskasvatusyksikön johdon kanssa – kasvattajien käyttämän kielen ja oppimisympäristöjen sukupuolisensitiivisyyden tarkastelun sekä sukupuolen moninaisuuden huomioivan näkökulman. Valinnan taustalla oli näkemys lapsen sukupuoli-

identiteetin ja hyvinvoinnin rakentumisesta keskeisesti sosiaalisen vuorovaikutuksen kautta.

Sosiaalisen konstruktionismin taustalla on näkemys tiedosta todellisuuden tulkin-
tana ja oppimisesta tiedon aktiivisena rakentumisena. Todellisuus on siten vuo-
rovaikutuksessa tuotettu sosiaalinen rakenne, jossa kielellä on keskeinen merki-
tys. Sosiaalisen konstruktionismin keskeisenä näkökulmana ei siis ole yksilö eikä
ulkoinen maailma sinällään, vaan kieli ja kiinnostus ihmisten välisiin suhteisiin ja
niissä rakentuvaan todellisuuteen. Sosiaaliseen konstruktionismiin perustuvassa
pedagogiikassa korostuu sosiaalinen vuorovaikutus, yhteistoiminta, keskustelu,
tulkintojen ja merkitysten vaihto, niistä neuvottelu sekä tietoisuus erilaisista pu-
hetavoista. (Löytönen, 2017.)

Myös Eskelisen ja Itäkareen (2020, s. 205–208) mukaan sosiaalisissa käytän-
nöissä tapahtuva kielellinen vuorovaikutus on keskeinen todellisuutta rakentava
tekijä. Siten heidän mukaansa valta ja sen käyttö on useimmiten sidoksissa tie-
toon. Tullakseen tietoiseksi esimerkiksi varhaiskasvatustyössä käytettyjen käsit-
teiden sukupuolittuneisuudesta voidaan hyödyntää kriittisen diskurssianalyysin
keinoja. Yksi niistä on muun muassa paranoidi lukeminen, jossa huomio kiinnittyy
kielen hiljaisuuksiin, ristiriitaisuuksiin ja (tahattomiin) sivu- ja piilomerkityksiin.
Forden mukaan on ongelmallista, jos sukupuolisensitiivisyys nähdään binääri-
sesti vain kahden sukupuolen välisenä. Tällöin ei kyseenalaisteta sukupuoleen
liittyviä oletuksia tai edistetä moninaisuutta, vaan sukupuolisensitiivisyys kutistuu
nipuksi pinnallisia käytäntöjä. (Forde, 2014, s. 372.) Jos toistuvasti mainitsemme
sukupuolina vain tytöt ja pojat, ylläpidämme binääristä cis-sukupuolijärjestelmää
ja siten marginalisoimme sukupuolen moninaisuuden (Eskelinen & Itäkare, 2020,
s. 208). Näin ollen usein kielen tasolla ääneen lausumattomaksi, ulkopuoliseksi ja
siten *toiseuden* kokemuksen piiriin jäävät ne lukuisat varhaiskasvatusyhteisön jä-
senet, jotka eivät sovi hegemonisen binäärisen cis-järjestelmän malleihin. Ellei
esimerkiksi paikallisissa toimintasuunnitelmissa käytetty kieli ole sukupuolitie-
toista, saattavat nämä suunnitelmat toimia heteronormatiivisten perheiden cis-
lapsia lukuun ottamatta syrjäyttämisen välineenä. (Eskelinen & Itäkare, 2020, s.
220–221.)

Opinnäytetyöni aiheen kannalta – käytetyn kielen ohella – keskeisenä pyrkimyksenä on tarkastella myös oppimisympäristöjä sukupuolisensitiivisyyden näkökulmasta. Oppimisympäristöt rakentuvat välineistä, tarvikkeista, tiloista mutta myös yhteisöistä, kohtaamisista ja käytännöistä. Näin ollen oppimisympäristöillä tarkoitetaan fyysisten ympäristöjen lisäksi myös sitä psyykkistä ja sosiaalista ympäristöä, jonka varhaiskasvatus tarjoa lapselle. Tasa-arvoinen kohtaaminen päiväkodissa –hankkeen kehittäjän oppaan (Katainen, 2015) sisältämien oppimisympäristöjen havainnointitehtävien mukaan varhaiskasvattajien tulisi esimerkiksi pohdita, miten tilat mahdollistaisivat lapsille moninaisia taitoja, rooleja ja ystävyssuhteita. Lisäksi tarjolla olevien lastenkulttuurin tuotteiden, esimerkiksi kirjallisuuden, laulujen ja lorujen suhteen kasvattajien olisi hyvä varmistaa, että lapsille on löydettävissä moninaisia samaistumiskohteita. Yhä edelleen monissa lastenkulttuurin tuotteissa tarjotaan esimerkiksi samaistumismalleja, joissa prinssi pelastaa ja täydentää prinsessan. Varhaiskasvattajan olisi hyvä tiedostaa ajatuksia, jotka ovat taustalla, jos lapsia ohjataan leikkimään binäärisen sukupuolijaon mukaisesti erillään sekä siitä, millaisen viestin tämä välittää lapsille.

3.4 Tasa-arvoinen varhaiskasvatus -hanke

Tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta ajava Tasa-arvoinen varhaiskasvatus -hanke on toiminut Naisasialiitto Unionin yhteydessä vuodesta 2010 alkaen. Hankkeessa varhaiskasvatustyö nähdään keskeisenä toimijana haitallisten sukupuolistereotyyppien purkamisessa, sillä sukupuoliroolit ja -odotukset muovautuvat jo ensimmäisten elinvuosien aikana. Hankkeen aikana varhaiskasvatustyön sukupuolisensitiivisyyttä on edistetty varhaiskasvatuskentällä myös tutkimustiedolla, täydennyskoulutuksella sekä kasvatuspoliittisilla lausunnoilla. Hankkeen puitteissa toteutetun täydennyskoulutustoiminnan tavoitteena vuosina 2014–2016 oli tarjota osallistujille työkaluja oman työyhteisön tasa-arvotilanteen havainnointiin ja kehittämiseen. Tavoitteena oli, että koulutukseen osallistuneet varhaiskasvattajat jatkaisivat sukupuolisensitiivisen työtteen ylläpitämistä päiväkodin arjessa kouluttaen ja opastaen omaa työyhteisöään aiheesta. (Naisasialiitto Unioni ry, i.a.-b.)

Työn tueksi koottiin Tasa-arvoinen kohtaaminen päiväkodissa –hankkeen kehittäjän opas (Katainen, 2015), joka toimi myös oman opinnäytetyöni kehittämisprojektin ensisijaisena menetelmällisenä tukena. Oppaaseen on koottu aiheita, joita sukupuolisensitiivisen kasvatuksen vertaiskoulutuksessa tulisi käydä läpi. Siihen on koottu myös toiminnallisia menetelmiä työskentelyn tueksi. Oppaan mukaan koulutussisällön kannalta keskeisimmät käsitteet – sukupuoli, sukupuolen moninaisuus, tasa-arvo ja sukupuolisensitiivisyys – tulisi käydä koulutuksen kestoista riippumatta läpi. Oppaan pyrkimyksenä on nostaa tasa-arvotyö osaksi varhaiskasvattajan ammatillisuutta yhteisenä mahdollisuutena ja agendana.

Opinnäytetyöni kehittämistyöskentelyyn liittyvissä tapaamisissa kasvattajatiimien kanssa keskustelu sukupuolisensitiivisyydestä kiteytyi usein kysymykseen siitä, voiko poika pukeutua mekkoon. Tasa-arvoinen varhaiskasvatus -hankkeen nettisivuilla (Naisasialiitto Unioni ry., i.a.-a) viitataan esimerkkinä, että sukupuolitietoinen kasvattaja voi pyrkiä pedagogisesti laajentamaan yhteistä käsitystä hameista vain tytöille kuuluvana vaatteena. Esimerkiksi supersankarin rooliasuksi määriteltynä hame voi merkitä muutakin kuin perinteisesti siihen liitettyä sievyyttä. Sukupuolijaon konkreettisen merkin sijaan hame voi näin sukupuolisensitiivisen kasvattajan ehdottaman mallin kautta yhdistää moninaisia samaistumisperinteitä.

4 OPINNÄYTETYÖN TARKOITUS, TAVOITE JA KONTEKSTI

Suomessa tasa-arvoa edistetään yhteiskunnan kaikilla alueilla. Yksi keinoista on sukupuolisensitiivinen kasvatusta- ja koulutusjärjestelmä, joka ymmärretään keskeiseksi keinoksi kohti yhteiskunnan todellista tasa-arvoa. Tietoisesta tasa-arvo-kasvatustyöstä tulisi siksi alkaa jo varhaiskasvatuksesta, jonka uudistukset vuonna 2018 ovat antaneet tasa-arvon toteutumiseksi entistä paremmat mahdollisuudet (Eskelinen & Itäkare 2020, s. 197–200.). Eskelinen ja Itäkare nostavat lisäksi myös esiin, että suomalaisissa päiväkodeissa peruskoulun opetussuunnitelmaa vastaava ohjeistus - Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (2018) - on ollut velvoittava vasta lyhyen aikaa ja siksi sen suhde arjen käytäntöihin on vielä osittain hahmottomaton.

Opinnäytetyöni tavoitteena oli laatia yhteistyökumppanina olleen varhaiskasvatustyytiön käyttöön ajantasainen ja selkeä ohjeistus johdonmukaisten sukupuolisensitiivisten työkäytäntöjen suhteen. Lisäksi työskentelyn kautta oli tarkoitus työelämäyhteistyöntahon kasvattajien ja johdon kesken toteuttaa Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden (2018) edellyttämää toimintakulttuurin kehittämistä ja keskustelua yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa koskevista asenteista ja työta-voista.

Toteutin kehittämiprojektin – jota kuvaan seuraavissa luvuissa – kahdesta päiväkodista muodostuvan helsinkiläisen varhaiskasvatustyytiön kasvattajahenkilökunnan kanssa. Päiväkodeissa oli yhteensä 152 lasta ja johtajan lisäksi 27 kasvattajaa. Opinnäytetyöni teema linkittyi luontevasti yksikössä kehittämiskoh-teenä olleeseen sensitiivisyyden teemaan. Siksi oli tarkoituksenmukaista, että päiväkodin johtaja ja apulaisjohtaja olivat mukana myös opinnäytetyön kehittä-mistyön suunnittelussa ja sen kaikissa vaiheissa. Päädyimme rajaamaan projek-tin osallistujia siten, että keskityimme työyhteisön ja kasvattajahenkilöstön sisäi-seen työskentelyyn ilman yksikön lasten ja heidän huoltajien osallistamista. Eri-tyisiksi painopistealueiksi projektiin rajattiin henkilöstön käyttämää kieleen ja op-pimisympäristöihin liittyvä sukupuolisensitiivisyyden tarkastelu sekä sukupuolen moninaisuuden näkökulma suhteessa niihin.

Opinnäytetyön muoto on ammatillisen toiminnan kehittämisprojekti, jossa osallistavan kehittämisen keinoin tarkasteltiin varhaiskasvatusyksikön työkäytäntöjä. Osallistavaan kehittämiseen perustuvassa työskentelyssä keskeinen sisältö syntyy yhteisön keskinäisestä, tasavertaisuuteen perustuvasta dialogisesta ihmettelystä. Tämän lisäksi sisältö rakentuu jaetun asiantuntijuuden kautta syntyvästä kysymyksenasettelusta sekä vastausten etsimisestä ja rakentamisesta. (Gothóni, Kolkka, Hyväri & Vuokila-Oikkonen, 2016.) Osallistava kehittäminen opinnäytetyön muotona toteutti lisäksi ammattikorkeakoulujen lakisääteistä tehtävää erilaisten toimijoiden yhteistyön rakentajana (L 932/2014). Osallistava muoto soveltuu aiheen käsittelyyn parhaiten myös siksi, että varhaiskasvatusyhteisön ammatillaiset tuntevat parhaiten oman toimintansa käytännöt ja haasteet ja osallistavan kehittämisen käytännöt vaikuttivat soveltuvan hyvin erityisesti arvoihin ja asenteisiin perustuvaan työskentelyyn, joista tämänkin opinnäytetyön sisällössä pohjimmiltaan on kyse. Minä projektin käynnistäjänä tulin työyhteisön ulkopuolelta, ja saatoin tuoda työskentelyyn ajantasaisen teoretiedon lisäksi myös ulkopuolisen näkökulman.

Opinnäytetyön kehittämistyön tuotoksena julkaistuja käytäntöjä, huomioita ja ideoita on raportin kautta sovellettavissa myös muiden varhaiskasvattajien käyttöön ja edelleen kehitettäväksi. Opinnäytetyöni laajuudesta rajaan tietoisesti ulos sukupuolisenä näkökulman ja sukupuolen moninaisuuden liittyvät konservatiivisia ja uskomuksellisia näkökulmia edustavat vastadiskurssit keskittyen ajantasaisen lainsäädännön ohjaamaan näkemykseen. Oman oppimisen ja orientaation näkökulmasta tavoitteenani oli oman ammatillisen osaamisen syventäminen sukupuolisenä näkökulman ja sen teorian jäsentämisessä varhaiskasvatustyön ja sosiaalialan työkäytäntöihin.

5 KEHITTÄMISTYÖN PROSESSI

5.1 Ennakkovalmistautuminen kehittämistyöhön

Keväällä 2020 esittelin opinnäytetyöni idean yhteistyökumppanina olleen varhaiskasvatusyksikön johtajalle ja varajohtajalle. Yksittäisten ideointipalaverien pohjalta vahvistimme kokouksessamme 12.6.2020 työskentelyn tavoitteet. Tarkoituksena oli koota varhaiskasvatusyksikön sukupuolisensitiivisiä työkäytäntöjä koostava ohjeistus otsikolla ”Meidän tapamme toimia sukupuolisensitiivisesti”. Ohjeistukseen oli tarkoitus koota ajantasaiseen teoriatietoon pohjautuen sukupuolisensitiivisiä työkäytäntöjä kasvattajajenikölkunnan ja johdon yhteisten ideoiden pohjalta.

Kehittämistyöskentelyä jäsentävänä lähteenä kulki luvussa 3 kuvailemani Tasaarvoinen kohtaaminen päiväkodissa –hankkeen kouluttajan opas (Katainen, 2015). Jäljempänä kuvaamieni keskustelujen tukena oli tämän oppaan positiivisen muutosilmapiirin aikaansaamiseen ja keskustelun herättämiseen suuntaavat tehtäväehdotukset sekä keskeisten käsitteiden määrittelytapa. Käyn jäljempänä läpi prosessin vaiheita eritellysti. Tavoitteen ja työskentelytavan tarkennuttua johtaja ja varajohtaja pohtivat kokouksessa 19.8.2020 sukupuolisensitiivisyys-teen käsittelyä laajemmin esimerkiksi yhteistyössä lasten huoltajien kanssa. Koronaviruspandemian, ja sen niin kutsutun toisen aallon tuoman epävarmuuden takia koimme kuitenkin varmemmaksi ja turvallisemmaksi rajata kehittämisprojekti vain kasvattajajenikölkunnan parissa tapahtuvaksi ja alun perin lähikontaktiin suunniteltu työskentely kasvattajien kanssa siirrettiin tässä vaiheessa tapahtuvaksi etäyhteyksin.

Jätin Helsingin kaupungin kasvatuksen ja koulutuksen toimialasta vastaavalle toimijalle hakemuksen tutkimusluvasta. Tutkimuslupa edellytti projektiin osallistuvilta kasvattajilta suostumusta (suostumuskaavake liitteenä 2) opinnäytetyön raportissa julkaistavaan kuvauksen kehittämistyöstä. Opinnäytetyön seminaarissa hyväksytyn suunnitelman ja tutkimusluvan hakuprosessin päätyttyä lähetin kasvattajille johdantokirjeen, jossa kerroin opinnäytetyöni kehittämistyön

aloittamisesta, sen sisällöllisestä teemasta sekä myös keräämäni aineiston laadusta ja sen käsittelystä. Sovimme varhaiskasvatusyksikön johdon kanssa, että osallistujien suostumuskaavakkeiden kerääminen ja niiden säilyttäminen olisi varhaiskasvatusyksikön johtajan vastuulla.

Syksyllä 2020 Helsingin kaupungin kasvatuksesta ja koulutuksesta vastaava toimija lähetti toimeksiannon Tasa-arvolain ja Yhdenvertaisuuslain nojalla kaikille helsinkiläisille varhaiskasvatusyksiköille. Varhaiskasvatusyksikön johtajan kautta saamani tiedon mukaan toimeksianto edellytti laatimaan tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta edistävät suunnitelmat osaksi yksikön toimintasuunnitelmaa. Varhaiskasvatusyksikön tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta vahvistava kehittämissuunnitelma tuli laatia kolmivuotiseksi ja siihen edellytettiin valittavaksi yksi tai kaksi tasa-arvoa ja yksi tai kaksi yhdenvertaisuutta edistävää toimenpidettä, joihin yhteisö sitoutuisi. Opinnäytetyöni näkökulmasta toimeksianto nosti työn erityisen ajankohtaiseksi, ja myös varhaiskasvatusyksikön johto näki toimeksiannon ja opinnäytetyön kehittämisprojektin välisen synergiaedun. Alkuperäisessä suunnitelmassani en ollut ennakoanut tutkimusluvan hakuprosessiin kuluvaan aikaan, mutta lopulta kehittämissuunnitelma käynnistyi vain muutamia viikkoja jäljessä suunnittelusta ja prosessin läpivieminen vaikutti varsinkin mahdolliselta suunnitellusti joulukuun alkuun mennessä. Projekti eteni vuoden 2020 aikana taulukossa 1 esitetyllä tavalla.

Taulukko 1. Projektin vaiheet ja eteneminen.

1.4.-12.6.2020	Ideointi ja ennakkosuunnittelu	Yhteistyön aloittaminen yksikön johdon kanssa
8.9.2020	Suunnitelma valmis	Opinnäytetyön suunnitelma hyväksyttiin opinnäytetyöseminaarissa
22.9.2020	Tutkimuslupa myönnetty	Tutkimuslupa HEL 2020-010126
25.9.2020	Kehittämistyön aloitus	Johdantoviesti sähköpostitse yksikön kasvattajatiimeille (liitteenä 1)
27.10.-5.11.2020	Kasvattajatiimien ohjeistus ja työskentely	Teams-tapaamiset (6) kaikkien kasvattajatiimien kanssa, tiimien keskinäiset keskustelut
6.-9.11.2020	Tiimitöiden yhteenveto	
9.11.2020	Opettajien kokous	Teams-kokous, jossa yksikön opettajat keskustelevalt yhteen kootuista ideoista
9.-16.11.2020	Ohjeistuksen puhtaaksikirjoitus-työ	
16.11.2020	Ohjeistus kasvattajatiimien kommentoitavaksi	
23.11.2020	Kasvattajatiimien ehdotukset ohjeistuksen viimeistelemiseksi ja palaute työskentelystä	
1.12.2020	Työskentely päättyi	Ohjeistus lähetetty yksikön johtajan käyttöön
31.1.2021	Tutkimuslupa päättyi, tutkimusaineiston hävittäminen	

5.2 Kasvattajatiimien tapaamiset

Lähetin 25.9.2020 sähköpostitse projektin työskentelyyn orientoivan johdantokirjeen (liite 1) ja suostumuskaavakkeen (liite 2) varhaiskasvatusyksikön kasvattajille. Kasvattajahenkilökuntaan kuuluivat varhaiskasvatuksen opettajat ja lastenhoitajat. He muodostavat työyhteisössään tässä opinnäytetyön raportissa

kasvattajatiimeiksi kutsuttavia työryhmiä, joissa on ryhmän lasten lukumäärästä ja iästä riippuen 3–6 kasvattajaa.

Järjestin kunkin kasvattajatiimin kanssa Teams-yhteyden kautta etätapaamisen 27.10.-5.11.2020. Kuuteen etäyhteydellä järjestettyyn tapaamiseen osallistui yhteensä 24 varhaiskasvatuksen opettajaa ja lastenhoitajaa. Yhden kasvattajatiimin kanssa kokous ei teknisistä syistä onnistunut, mutta heidän kanssaan kommunikoin sähköpostilla. Kullekin tiimitapaamiselle oli varattu aikaa 20 minuuttia.

Tapaamisen aluksi esittelin itseni sekä opinnäytetyön lähtökohdat. Lisäksi muistutin osallistujia suostumuslomakkeen palauttamisesta varhaiskasvatusyksikön johtajalle. Muistutin – pyrkimyksenäni luoda luottamuksellinen ja turvallinen työskentelyilmapiiri – myös, että kehittämistyön kuvauksessa käsittelen työtä yleisluontoisella tasolla, ja että raportista ei voi tunnistaa varhaiskasvatusyksikköä tai sen yksittäisiä työntekijöitä.

Totesin tapaamisten aluksi työskentelyn olevan tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustyötä. Kerroin, että projekti liittyy varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden edellyttämään, työyhteisössä käytävään jatkuvaan vuoropuheluun tasa-arvosta ja yhdenvertaisuudesta. Muistutin myös, että sukupuolisensitiivisyys ja sen toteuttaminen varhaiskasvatustyössä on velvoittavaa eikä siten kysymyksessä ole mielipiteeseen perustuva asia, vaikka aihe saattaisikin nostaa vahvoja mielipiteitä suhteessa omiin arvoihin yksityishenkilöinä. Totesin, että käytännöt sukupuolisensitiivisyyden toteuttamiseen ovat vielä varsin hahmottomattomia ja siksi aloittamamme työ on tärkeää. Yhdenmukaisten työkäytäntöjen kokoaminen ja näihin toimintaohjeisiin sitoutuminen olisi ensisijaisesti lasten etu.

Tiimitapaamisissa määrittelin oman toimintani tukena olleen Tasa-arvoinen kohtaaminen päiväkodissa –hankkeen kehittäjän oppaan (Katainen, 2015, s. 6) mukaisesti aluksi työskentelyn kannalta keskeisimmät käsitteet: sukupuoli, sukupuolen moninaisuus, tasa-arvo ja sukupuolisensitiivisyys. Totesin alustuksessani, että sukupuoli on vain yksi osa lapsen persoonan kokonaisuutta, mutta erityisesti sukupuoli-identiteetiltään harvinaisten lasten näkökulmasta tietoisten

sanavalintojen käyttäminen on lapsen hyvinvoinnin näkökulmasta merkityksellistä; se mitä sanomme tai jätämme sanomatta.

Alustuksen ja lyhyen yhteisen keskustelun jälkeen annoin tiimeille tehtäväksi jatkaa keskustelua aiheesta keskenään lisää ja koota näiden pohjalta esiin nousseita ehdotuksia ja ideoita työkäytännöiksi, joiden kautta sukupuolisensitiivisyys toteutuisi yhä paremmin vuorovaikutuksessa lasten kanssa. Pyysin tiimejä toimitamaan ideat minulle sähköpostilla 6.11.2020 mennessä. Kävimme lisäksi lyhyen keskustelun tiimien kokemuksista sukupuoli-identiteetiltään harvinaisten lasten kohtaamisesta. Kannustin tiimejä lopuksi kirjaamaan ideoihinsa myös ne työkäytännöt, jotka heidän työssään ovat jo nyt tuntuneet toimivilta ja toteuttaneet ideaa sukupuolisensitiivisyydestä.

5.3 Ohjeistuksen työstäminen opettajien kokouksessa

Sain yhtä lukuun ottamatta kaikilta kasvattajatiimeiltä sähköpostitse luettelot ideoista ja ehdotuksista sukupuolisensitiivisyyttä toteuttaviksi työkäytännöiksi tiimien käymän keskustelun pohjalta. Varhaiskasvatusyksikön johtajan tekemän työaikojen käyttöön perustuvan ratkaisun perusteella vain kasvattajatiimien pedagogisessa vastuussa olevat varhaiskasvatuksen opettajat osallistuivat Teams-etäkoukukseen 9.11.2020. Kokouksessa keskustelin tiimien opettajien ja johdon kanssa yhteen kokoamistani ideoista (liite 3). Tarkoituksena oli löytää yhteinen ymmärrys siitä, miten ideoiden pohjalta voitaisi viimeistellä tavoitteena oleva ohjeistus. Tätä työvaihetta varten olin työstänyt tiimeiltä saapunutta aineistoa ainoastaan luokittelemalla ja yhdistelemällä samankaltaisia ehdotuksia. Kokouksessa käydyssä keskustelussa toimin keskustelun herättäjänä ja teoreettista tietoa tarjoavana puheenjohtajana ilman omaa aktiivista pyrkimystä johdatella kokouksen tekemiä ratkaisuja. Samaan aikaan kirjoitin myös muistiinpanoja muutoksista, joita opettajat ohjeistuksen toivoivat tehtäväksi.

Keskustelimme aluksi tiimeiltä saapuneista ja yhteen kootuista ideoista. Esiin nousi keskeisimpänä toive ohjeistukseksi tarkoitetun listan selkeyttämisestä ja yksinkertaistamisesta. Eräs opettaja ehdotti, ettei ohjeistuksen sanavalinnoilla

epäsuorasti ylläpidettäisi vanhanaikaisena pidettyjä sukupuolirooleja esimerkiksi käyttämällä lauseita, joissa mainitaan, mitä tytöt tai pojat voivat (oletusten vastaisesti) tehdä. Tässä yhteydessä sivusimme keskustelussa sukupuolen moninaisuuden teemaa, joka jää vain tytöt tai pojat tunnustavan binäärisen sukupuolinormin ulkopuolelle. Syntyneen keskustelun perusteella opettajat päättivät, että poistaisin seuraavassa työvaiheessa ohjeistuksesta epäsuorat viittaukset tai vihjaukset vanhentuneisiin työkäytäntöihin tai aiemmin vallalla olleisiin oletuksiin. Ehdotukseni perustella päätimme muuttaa kaikki epäsuorasti binääristä cis-normia ylläpitävät sanamuodot sukupuolen moninaisuuden sisältäviksi. Teoreettista taustaa vasten ja työskentelyn myötä syntyneen näkemyksen mukaan tulevaisuusorientoituneessa ohjeistuksessa ei olisi enää tarvetta viitata liiaksi menneisyyteen.

Lisäksi opettajat kävivät keskustelua sukupuolineutraaliuuden ja sukupuolisensitiivisyyden välisestä erosta. Aiemmin teorialuvussa 2 totesin, että on tarpeellista tehdä tietoinen ero sukupuolisensitiivisyyden ja sukupuolineutraaliuden välillä. Ylitapio-Mäntylän (2012b, s. 25–26) mukaan sukupuolineutraalius kasvatuksessa saattaa johtaa sukupuolen huomiotta jättämiseen eikä siten takaa tasa-arvon toteutumista, vaan voi jopa estää sukupuolittuneiden käytäntöjen tiedostamisen. Kokouksessamme opettajat päätyivät kuitenkin yhteiseen ymmärrykseen, että varsinkin uusissa ja vielä muodostumisvaiheessa olevissa lapsiryhmissä, joissa on sukupuoleltaan harvinaisia lapsia, on sukupuolineutraali kieli usein inklusiivisin ratkaisu. Martinin (2013) mukaan sukupuolisensitiivisyys voi tarkoittaa myös sitä, sukupuoli huomioidaan silloin, kun sillä on merkitystä ja jätetään huomiotta, kun näin ei ole (Eskelinen & Itäkare, 2020, s. 203).

Lisäksi kokouksessa todettiin, että päiväkodin tulisi rakentua oppimisympäristöksi, jossa lapsi voi turvallisesti harjoitella rooleja, toisena olemista ja testata omaa identiteettiään. Tämä on suoraan yhteydessä empatiaan ja toisen ymmärtämisen kehittymiseen. Lisäksi eräs varhaiskasvatuksen opettaja totesi, että sukupuolisensitiivisyys on lainsäädäntöön sidottu, eikä siten ole kenenkään yksittäisen työntekijän tai lasten vanhempien mielipiteestä riippuvainen asia. Opettajien kanssa käydyn keskustelun ja siellä esiin tulleiden toimintaohjeiden jälkeen

aloin työskennellä ohjeistuksen puhtaaksikirjoitustyön parissa sen tiivistämiseksi ja kirkastamiseksi.

5.4 Ohjeistuksen puhtaaksikirjoitus ja palaute

Aloittaessani ohjeistuksen puhtaaksikirjoitustyön kasvattajatiimeiltä saatujen työkäytäntöehdotusten ja opettajien kanssa käydyn keskustelun pohjalta pyrkimykseni oli tarkastella niitä aluksi suorat ja epäsuorat cis- ja heteronormit sekä binääriset oletukset paljastavalla lukutavalla. Alkuperäisiin tekstijaksoihin puuttuvana tekona muutin sellaiset (sinällään hyväntahtoiset ja tasa-arvoisuuteen pyrkivät) työkäytäntöehdotukset sukupuolen moninaisuuden sisältäviksi, jotka mainitsemalla sukupuolina vain tytöt ja/tai pojat epäsuorasti ylläpitivät binääristä cis-järjestelmää.

Työkäytäntöehdotusten muotoa tiivistäessäni päätin muuttaa passiivimuotoisina esitetyt lauseet aktiiviseen me-muotoon, sillä varhaiskasvatussuunnitelmissa korostuu usein passiivimuoto. Käytäntö asettaa usein lapsen kohteeksi, jolle passiivin taakse piiloutunut kasvattaja tekee tai sallii asioita (Eskelinen ja Itäkare, 2020, s. 219). Muuttaessani passiivimuodot me-muotoon pyrkimykseni oli tehdä ohjeistuksesta konkreettisempi ja muistuttaa myös kasvattajia vastuusta, joka heillä sukupuolisensitiivisyyden käytännön toimeenpanijoina on. Lisäksi, kuten opettajien kanssa pidetyssä kokouksessa oli yhteisesti sovittu, jätin puhtaaksikirjoitetusta listasta pois epäselviksi jäävät viittaukset siihen, miten joskus aiemmin on saattanut olla käytäntönä toimia.

Lisäsin ohjeistuksen alkuun johdannoksi opettajien välisessä keskustelussa keskeiseksi nousseen näkökulman lain velvoittavuudesta ja perheiden tuen merkityksestä. Johdannossa määrittelin sukupuolisensitiivisyyden ja -neutraaliuden välistä dynamiikkaa. Liitin alkuun myös kasvattajilta esiin nousseen muistutuksen yhteisvastuusta sellaisen yleisen työilmapiirin rakentamisessa, jossa myös sukupuolisensitiivisyys voi toteutua. Toimitin ensimmäisen puhtaaksikirjoitetun ehdotuksen ohjeistuksesta 16.11.2020 sähköpostilla kasvattajatiimien sekä johdon arvioitavaksi.

Pyysin ohjeistuksen saateviestissä kasvattajilta palautetta prosessista 23.11.2020 mennessä. En saanut varsinaiseen, liitteenä 4 olevaan ohjeistukseen liittyviä muutostoiveita. Sain kuitenkin työskentelystämme myönteistä palautetta, joka vahvisti käsitystäni, että työskentelyllä oli ollut merkitystä muutoksen aikaansaamisessa suhteessa kasvattajien työhön. Palautteiden mukaan kasvattajat olivat projektin kautta pohtineet tiiminä arvojaan, työtapojaan ja sukupuolisensitiivisyyttä. Tämän he kokivat myönteisenä ja työn merkityksellisyyden tuntua lisäävänä seikkana. Lisäksi etenkin alle kolmevuotiaiden ryhmien kasvattajat pohtivat sitä, miksi aivan pienimpien lasten kohdalla sukupuolisensitiivisyyden toteuttaminen on paljon ongelmattomampaa kuin yli kolmivuotiaiden ryhmissä.

Varhaiskasvatusyksikön johtajan loppupalaute oli positiivista. Hän kiitti etenkin ohjeistuksen sisältämästä vahvasta viestistä, jossa toimintakulttuurin tärkeänä tavoitteena on sukupuolisensitiivisesti toimiva tasa-arvoinen ja yhdenvertainen yhteisö. Ohjeistuksen yksittäisistä työkäytännöistä johtaja näki puhtaaksikirjoittamisprosessin kuorineen työyhteisöltä nousseista alkuideoista esiin olennaisimmat seikat. Toisaalta hän näki, että toimintaohjeiden osa-alueita olisi voinut vielä laventaa joiltain osin, mutta olisi nähnyt sen vaatineen työyhteisön voimakkaampaa ohjaamista ja erilaisia kysymyksenasetteluita. Johtajan palautteen mukaan aiheeni oli konkreettinen ja realistinen. Kun prosessi lähti liikkeelle kasvattajien huomioista, on se helposti ajateltavissa siirtyväksi myös käytännön työhön. Johtaja onnitteli myös minua prosessista, joka koronapandemiasta huolimatta oli toteutunut miltei suunnitelmieni mukaan.

6 EETTISET NÄKÖKOHDAT JA LUOTETTAVUUS

Tutkimusluvan (HEL 2020-010126) edellyttämällä tavalla luovutin 1.12.2020 työskentelyn tuloksena syntyneen ohjeistuksen ainoastaan varhaiskasvatustyöskentelyn johtajalle myöhempää käyttöä varten. Olin lisäksi sopinut, että varhaiskasvatustyöskentelyn johtajan vastuulla oli kerätä ja säilyttää henkilökunnan allekirjoittamat tietosuojakäytäntöihin liittyvät suostumuskaavakkeet (liite 2) opinnäytetyöni kirjallisessa raportissa kuvattavan yhteisen työskentelykuvauksen julkaisemista varten. Kehittämistyöstä tein tutkimusluvan mukaisesti ainoastaan käsin kirjoitettuja ja yleisluonteisia muistiinpanoja. Nämä muistiinpanot olen hävittänyt asianmukaisesti tietosuojamateriaalina 31.1.2021 mennessä. Työskentelystä tekemiäni tulkinnat pysyttelevät lisäksi pitkälti muistivaraisuuteen perustuvista teki- jöistä syistä yleisellä tasolla.

Kehittämiprojektissa ei kerätty tai käsitelty osallistujia, toimialan asiakkaita tai henkilökuntaa koskevia tietoja eikä aineistoa. Ymmärsin henkilötietojen ja aineis- ton keräämiseen liittyvät tietosuojatekijät, enkä kehittämistyön missään vai- heessa kerännyt osallistujiin, toimialan asiakkaisiin tai henkilökuntaan liittyviä tie- toja tai aineistoa. Opinnäytetyön kirjallisessa raportissa olen huolehtinut, ettei se sisällä varhaiskasvatustyöskentelyä tai sen asiakkaisiin ja henkilökuntaan viittaavia tunnistetietoja. Kehittämiprojektiin vapaaehtoisesti osallistunut kasvattajahenki- löstö sai etukäteen olennaiset tiedot projektin sisällöstä ja sen etenemisestä.

Sensitiivisen aiheen käsitteleminen opinnäytetyössä on edellyttänyt työskente- lyssä erityistä hienovaraisuutta ja yksityisyyden kunnioittamista. Olin rajannut tie- toisesti työskentelyn ulkopuolelle sukupuolisensitiivisyyteen ja sukupuolen moni- naisuuteen liittyvät vastadiskurssit. Olin silti tietoinen, että osallistujien joukossa saattoi olla kasvattajia, joiden oma mielipide perustui opinnäytetyöni taustalla ole- van tiedon kyseenalaistaviin näkemyksiin tai joille aihe saattoi olla arkaluontei- nen. Tunnistin myös sensitiivisyyttä edellyttävän toimintatavan kehittämistyön su- kupuolittuneessa työskentelyasetelmassa.

Muovasin alkuperäistä kehittämissuunnitelmaani siten, ettei varhaiskasvatustyöyksikön henkilöstö altistunut vallinneessa koronaviruspandemiatilanteessa lähikontaktiin ja muutoinkin noudatin työskentelyn aikana koronapandemian takia voimassa olleita viranomaisohjeistuksia (Valtioneuvosto 2020). Arene ry:n (2020) ammattikorkeakoulun opinnäytetöitä koskevan eettisen ohjeistuksen mukaan totean, että en ole ollut projektin läpiviemisen suhteen esteellinen ja olen tutustunut tutkimuseettisiin näkökulmiin. Tiedän olevani tekijänä vastuussa opinnäytetyöni eettisyyden toteutumisesta.

7 TULOKSET JA JOHTOPÄÄTÖKSET

Opinnäytetyön kehittämisprosessin tuotoksena syntyi ohjeistus ”Meidän tapamme toimia sukupuolisensitiivisesti” yhteistyökumppanina toimineen varhaiskasvatusyksikön käyttöön. Ohjeistukseen on varhaiskasvatusyksikön kasvattajahenkilökunnan, johdon ja minun yhteisen kehittämisprosessin lopputuloksena koottu yhteen sukupuolisensitiivisyyttä edistäviä työkäytäntöjä erityisesti kielen, oppimisympäristöjen ja sukupuolen moninaisuuden näkökulmista. Tämä ohjeistus ilman varhaiskasvatusyksikön oman graafisen ohjeistuksen mukaisia asette-luja ja tunnistetietoja on luettavissa tekstimuotoisena tämän raportin liitteenä 4.

Ohjeistus alkaa johdantokappaleilla, joissa nostetaan esiin joitain yleisiä sukupuolisensitiivisyyden velvoittavuuteen, merkitykseen ja tavoitteisiin liittyviä näkökulmia. Näiden lisäksi määritellään myös sukupuolisensitiivisyyden ja -neutraaliuden välistä dynamiikkaa. Johdantokappaleiden jälkeen ohjeistus jakautuu kahden eri pääotsikon – kielen ja oppimisympäristöjen – alle kootuiksi luetteloksi erilaisista konkreettista sukupuolisensitiivisyyttä toteuttavista ja vahvistavista työkäytännöistä. Yleisesti ottaen, luetteloihin koottujen työkäytäntöjen pyrkimyksenä on tuottaa sukupuolisensitiivisyyden toteuttamiseksi työyhteisössä yhteinen tahdon suunta, joka sisältää myös avoimuuden sukupuolen moninaisuuden ymmärtämiselle.

Luovutin valmiin tuotoksen päiväkodin johtajalle 1.12.2020. Hänen arvioitavaksi jäi ohjeistuksen myöhempi käyttö sekä sen jakaminen esimerkiksi lasten vanhemmille. Osallistavan kehittämistyön keskeisenä päämääränä oli työntekijöiden sitoutuminen kootun ohjeistuksen sisältöihin siten, että työkäytännöt olisivat johdonmukaisia kaikilla kasvattajilla ja kaikissa kasvattajatiimeissä. Ohjeistuksen avulla myös lyhytaikaiset työntekijät voivat tulevaisuudessa nopeasti omaksua työyhteisössä sovittuja työtapoja. Lisäksi yhteen kootut työkäytännöt ovat jatkossa myös muiden työyhteisöjen käytettävissä ja edelleen kehitettävissä. Keskeisenä pyrkimyksenä tuotokseen kootuissa kasvatuskäytännöissä ja työskente-lyssä oli sosiaalisen sukupuolen (*gender*) ymmärtäminen. Työkäytäntöjen

taustalla korostuu lapsesta itsestään nouseva sukupuoli-identiteetti eli kokemus siitä, mitä sukupuolta hän itse tuntee olevansa (Katainen, 2015, s. 15).

Työskentelystä saamani palautteen perusteella yksi tärkeä tulos oli sukupuoli-sensitiivisyyteen keskittynyt arvokeskustelu, jota kasvattajatiimit kävivät tiimeissään ja yhteisössään. Kasvattajat kokivat sen tärkeäksi, sillä arkisen työn keskellä arvokeskustelut jäivät usein kiireellisempää reagoitua vaativien tehtävien takia käymättä. On siten syytä olettaa, että arvoperustaisen työskentelyn ja keskustelujen tuloksena kasvattajat ja tiimit tulivat tietoisiksi tasa-arvon edistämisestä muun muassa sukupuolittuneiden käytäntöjen tiedostamisen kautta. Myös Ylitapio-Mäntylä (2012b, s. 27) pitää tätä yhtenä kasvattajan ammatillisuuden keskeisimmistä kehittämissäyrityksistä. Sukupuolittuneiden rakenteiden purkaminen on tutkimustiedon perusteella myös keskeinen lapsen hyvinvointia edistävä tekijä. Aarnio, Lahti, Kerppola ja Morig toteavat (2020, s. 21), että lapsen pohtiessa omaa sukupuoltaan hän valitsee usein keskustelukumppanikseen sellaisen tutun henkilön, vaikkapa varhaiskasvatuksen ammattilaisen, johon luottaa. Nyt läpikäydyn kehittämissäyrityksien voi päätellä siinä jaetun ajantasaisen tiedon kautta vahvistaneen kasvatushenkilökunnan valmiutta edellä mainitun kaltaiseen vuorovaikutukseen lasten ja vanhempien kanssa.

Aikaansaatua ohjeistusta työstäessään tiimit jakoivat toisilleen ja vaikuttivat toisten tiimien havainnoista sukupuolisensitiivisyyttä toteuttavien työkäytäntöjen suhteen vahvistaen näin työyhteisön ammatilliseen osaamiseen liittyvää vertaisoppimista. Kasvattajat toteuttivat työskentelyssään Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden (2018) edellyttämää toimintakulttuurin kehittämistä yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa käsittelevän keskustelun muodossa. Opinnäytetyöhöni liittyvän osallistavan kehittämistyön myötä työntekijöiden sukupuoleen liittyvät käsitteet yhdenmukaistuivat, laajenivat ja ajantasaistuivat. Kasvattajat tulivat tietoisiksi binääriseen sukupuoli- ja heteronormatiivisiin oletuksiin liittyvistä ulossulkevista mekanismeista. Lisäksi kasvattajien yhteiseen tietoisuuteen nousi sukupuolen moninaisuus ja siihen liittyvät cis-, inter-, trans- ja muunsukupuolisuuden sekä sukupuoleettomuuden käsitteet. Samalla kasvattajien tietoisuus vahvistui myös yhteiskunnassa käynnissä olevasta murroksesta, jossa sukupuolen moninaisuus on tulossa yhä näkyvämmäksi (Huuska, 2020, s. 255).

Työskentely tapahtui lyhyen ajan sisällä ja työskentelyyn sisältyi joitain vaiheita, joita en ollut osannut ennakoida tarpeeksi hyvin. Myös syksyllä 2020, koronapandemian toisen aallon myötä tullut edellytys työskentelystä etäyhteyksin loi omat haasteensa projektin vuorovaikutukseen. Silti, myös nyt toteutuneen projektin tulokset viestivät vahvasti sen puolesta, että työyhteisön sisäiselle arvokeskustelulle sukupuolisensitiivisyyteen liittyen olisi laajemminkin tarvetta. Yhteisten työkäytäntöjen kokoaminen ja niistä keskustelu olisi tähän sopiva konkreettinen työskentelytapa myös muissa varhaiskasvatusyhteisöissä. Yhteisten ja syvällisesti pohdittujen toimintatapojen liittäminen yhteisön toimintasuunnitelmaan olisi hyvä tapa viestiä tästä keskustelusta ja arvoista myös lasten vanhemmille ja uusille työntekijöille.

8 POHDINTA

Opinnäytetyöprosessi ja sen toteuttaminen oli opettavainen kokemus. Sukupuolisensitiivisyys aiheena herätti mielenkiintoni käytännössä, kun varhaiskasvatuksen opettajan kelpoisuuteen tähtäävien opintojeni pedagogisen harjoittelun kautta sain tutustua lapseen, jonka kokemus omasta sukupuolesta ei mahtunut binäärisen sukupuolijaon piiriin. Tämän lapsen kautta tulin itse tietoiseksi esimerkiksi käyttämäni kieleen sisältyvistä sukupuolittuneista käsitteistä tai oletuksista. Toisaalta hänen kauttaan ymmärsin myös, miten suuri hyvinvointivaikutus sillä on, että lapsi tulee – tai jos ei tule – kohdatuksi omana erityislaatuisena ja ainutlaatuisena itsenään. Onnekseni löysin yhteistyökumppanin varhaiskasvatustyöstä, jota niin ikään kiinnosti tämä ajankohtainen aihe.

Epäonnekseni koronaviruspandemia leimasi vahvasti ajanjaksoa, jolloin toteutin opinnäytetyötäni eikä työskentely havainnoinnin tai muulla tavoin lähikontaktiin perustuen ollut turvallisuussyistä mahdollista eikä järkevää. Jatkossa aiheen käsittely laajemmin, lasten huoltajien ja lasten havainnoinnin kautta olisi mielenkiintoista. Lisäksi lasten vertaissuhteiden sukupuolisensitiivisyys olisi mielenkiintoinen näkökulma; miten lasten välisissä suhteissa ja tilanteissa vahvistetaan tai kyseenalaistetaan oletuksia sukupuolittuneista arvoista ja miten kasvattaja voisi olla sensitiivisesti jäsentämässä näitä tilanteita?

Tämä opinnäytetyö toteutui vallitsevissa olosuhteissa parhaalla mahdollisella tavalla ja siinä laajuudessa kuin oli työelämätahon määrittelemänä tarkoituksenmukaista. Saavutin työlle asettamani käytännön tavoitteet kohtuullisesti, joista erityisen merkityksellisenä nousee esiin työyhteisön sisäinen arvokeskustelu. Uskon, että arvokeskustelulla varhaiskasvatustyössä on valtava merkitys työn mielekkyyttä lisäävänä asiana. Sukupuolisensitiivisyyden ja sukupuolen moninaisuuden syvällinen ymmärtäminen varhaiskasvatuksessa ja niitä tukevat työkäytännöt vaativat arvokeskusteluja ja työtä myös jatkossa.

Jälkeenpäin tein joitain huomioita, jotka olisin voinut huomioida ennakkosuunnittelussani paremmin. Ensimmäinen niistä oli, että kasvattajatiimien kanssa

työskentely olisi hyötynyt pidemmästä kestästä. Kahdenkymmenen minuutin aika tiimitapaamisille oli liian lyhyt. Myös etäyhteyden käyttö ilman omaa etätyöskentelymenetelmien osaamista teki tapaamisista tarpeettoman muodollisia enkä kokenut tilanteen suosivan dialogisen vuorovaikutuksen syntymistä. Ilman koronapandemian mukanaan tuomia rajoitustoimenpiteitä oma roolini työskentelyssä olisi ollut varmasti myös enemmän kasvattajatiimien keskusteluissa läsnä oleva ja toiminnallisesti orientoitunut. Ennakkosuunnittelussa huomaamatta jäänyt tärkeä työvaihe oli niin ikään ohjeistuksen puhtaaksikirjoitukseen liittynyt prosessi, jossa tarkastelin kasvattajatiimeiltä saatuja työkäytäntöehdotuksia cis- ja heteronormit paljastavalla lukutavalla sukupuolen moninaisuuden kautta. Sukupuolen moninaisuuden ja kielen välisen suhteen näkökulmasta olisi ollut arvokasta vahvistaa työyhteisön jäseniä näiden esimerkkien kautta itse havaitsemaan kieltä, jolla on joidenkin lasten näkökulmasta toiseuttava eli johonkin kuulumisesta ulkopuolelle sulkeva vaikutus.

Yhteisen kehittämistyön lopputuotoksen kutsuminen ohjeistukseksi on ollut kielenkäytön joustavuuteen liittynyt ratkaisu. Tuotoksen ei missään vaiheessa ollut tarkoitus olla ohjeistusten tavoin sitova tai velvoittava. Olisikin ollut täsmällisempää kutsua oheistusta esimerkiksi muistiinpanoiksi yhteisesti sovituihin työkäytännöistä. Työskentelyn kuluessa päädyin epätasällisen ohjeistus-käsitteen käyttöön. Tämä on hyvä huomioida myös opinnäytetyön raporttia lukiessa.

Projektin ulkopuolelle rajattiin lapset ja heidän huoltajansa, jolloin näkökulma täsmäntyi kasvattajien työkäytäntöjen tarkasteluun. Jatkossa teemaa saattaisikin olla tarkoituksenmukaista tarkastella myös yhdessä lasten tai heidän huoltajiensa kanssa. Sukupuolen moninaisuuden teema varhaiskasvatuksessa ulottuu myös perheiden rakenteisiin; myös lapsen perheenjäsen saattaa kuulua sukupuolivähemmistöön (Huuska, 2020, s. 256). Laajennettuna sukupuolisensitiivisyyden tulisi läpäistä myös kasvattajien ymmärryksenä vanhempien ja perheiden moninaisuuden suhteen. Nämä vaikuttavat siihen, miten lapsi tulee kohdatuksi ja nähdyksi eli toisin sanoen äänen tunnustetuiksi varhaiskasvatusyhteisössään.

Oman ammatillisen osaamisen ja kasvun kannalta opinnäytetyön prosessi laajensi sukupuolisensitiivisyyden ja sukupuolen moninaisuuden näkökulmia

pienen lasten parissa työskenneltäessä. Lisäksi aihe vahvisti käsitystäni, että aihe liittyy vahvasti myös lasten – ja aikanaan aikuisten – osallisuuteen ja toimijuuteen. Minulle työskentely vahvisti ammatillista orientaatiota työskennellä tämän kaltaisten yhdenvertaisuutta, osallisuutta ja lasten hyvinvointia edistävien aiheiden parissa, jonka koen merkityksellisenä ja sosiaalisen kestävän kehityksen kannalta erityisen tärkeänä.

LÄHTEET

- Arene ry. (2020). Ammattikorkeakoulujen opinnäytetöiden eettiset suositukset. Saatavilla 5.9.2020 www.arene.fi/julkaisut/raportit/opinnaytetoiden-eettiset-suositukset/
- Eskelinen, M. & Itäkare, S. (2020). ”Pidetään huolta ettei erotella tyttöjen ja poikien juttuja”. Tasa-arvoa, yhdenvertaisuutta ja sukupuolisensitiivisyyttä rakentavat diskurssit paikallisissa varhaiskasvatussuunnitelmissa. *Varhaiskasvatuksen Tiedelehti — JECER* 9(2) 2020, 197–229. Saatavilla 11.6.2020 jecer.org/fi/wp-content/uploads/2020/04/Eskelinen-Itakare-issue9-2.pdf
- Fawcett Society (2020). Gender stereotypes are limiting children’s potential and causing lifelong harm. Saatavilla 15.1.2021 www.fawcettsociety.org.uk/Event/unlimited-potential-report-of-the-commission-on-gender-stereotypes-in-early-childhood
- Forde, C. (2014). Is ‘gender-sensitive education’ a useful concept for educational policy? *Cultural Studies of Science Education*, 9(2), 369–376.
- Gothóni, R., Kolkka, M., Hyväri, S. & Vuokila-Oikkonen, P. (2016). Työelämälähtöinen osallistava kehittäminen. Teoksessa *Osallistavan ja tutkivan kehittämisen opas 2.0*. Saatavilla 13.1.2021 libguides.diak.fi/c.php?g=670543&p=4760639#s-lg-box-15268690
- Helakisa, K. (toim.) (1995). Mistä on pienet tytöt tehty? Teoksessa *Suomen lasten runotar* (s. 58). Otava 1995
- Huuska, M. & Karvinen, M. (2012). Persoona on aina enemmän kuin sukupuoli. Teoksessa O. Ylitapio-Mäntylä (toim.), *Villit ja kiltit – tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille* (s.31–53). PS-kustannus 2012
- Huuska, M. (2017). Sukupuolen moninaisuus. Seta ry:n Transtukipisteen opas. 3. painos. Trinet, Helsinki 2017. Saatavilla 18.8.2020 www.dropbox.com/s/xn6ncaqdmf6qr87/seta_sukupuolen_moninaisuus_kevyt.pdf?dl=0
- Huuska, M. (2020). Sukupuolen moninaisuus perheterapiassa. Teoksessa A. Lahti, K. Aarnio, A. Moring & J. Kerppola (toim.), *Perhe- ja läheissuhteet sateenkaaren alla* (s. 255–274). Gaudeamus 2020

- Katainen, R. (2015). Tasa-arvoinen kohtaaminen päiväkodissa – Kouluttajan opas. Naisasialiitto Unioni ry. Unigrafia 2015
- L 932/2014. Ammattikorkeakoululaki 14.11.2014/932. Saatavilla 12.1.2021
www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2014/20140932
- L 540/2018. Varhaiskasvatuslaki 13.7.2018/540. Saatavilla 19.12. 2020
www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2018/20180540
- Lahti, A, Aarnio, K., Moring A. & Kerppola, J (toim.) (2020). Johdanto: Moninaisia perheitä ja läheisiä sateenkaaren alla. Teoksessa *Perhe- ja läheissuhteet sateenkaaren alla* (s. 9–27). Gaudeamus 2020
- Löytönen, T. (2017). Sosiaalinen konstruktionismi. Teoksessa Anttila, E. *Ihmisen ja oppimiskäsitykset taideopetuksessa*. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja 58. Saatavilla 14.2.2021 disco.teak.fi/anttila/3-3-sosiaalinen-konstruktionismi/
- Naisasialiitto Unioni ry. (2018). Lapsen mahdollisuus ilmaista sukupuoltaan yksilöllisesti tulee huomioida. Lausunto hallituksen esityksestä uudeksi varhaiskasvatuslaiksi 2.5.2018. Naisasialiitto Unioni 2018. Saatavilla 5.6.2020 www.naisunioni.fi/lausunto-hallituksen-esityksesta-uudeksi-varhaiskasvatuslaiksi/
- Naisasialiitto Unioni ry. (i.a.-a). Poika mekossa – entä sitten? Saatavilla 19.1.2021 www.tasa-arvoinenvarhaiskasvatus.fi/tilat-ja-valiheet/poika-mekossa-enta-sitten/
- Naisasialiitto Unioni ry. (i.a.-b). Tasa-arvoinen varhaiskasvatus -hanke. Saatavilla 12.1.2021 www.tasa-arvoinenvarhaiskasvatus.fi/hanke/
- Pesonen, J. (2020). Varhaiskasvatuksen opettajan ammattieettiset ohjeet. Varhaiskasvatuksen Opettajien Liitto VOL. Punamusta. Saatavilla 15.1.2021 www.vol.fi/uploads/2020/09/6a555d2b-ammattieettiset-ohjeet_1.painos_low.pdf
- Surtees, N. & Gunn, A. C. (2010). (Re)marking heteronormativity: Resisting practices in early childhood education contexts. *Australasian Journal of Early Childhood*, vol. 35, 1: (s. 42-47) 3/2010. Saatavilla 13.6.2020 journals-sagepub-com.anna.diak.fi/doi/pdf/10.1177/183693911003500107

- Ylitapio-Mäntylä, O. (2012a). Sukupuolisensitiivinen varhaiskasvatuspedagogiikka. Teoksessa O. Ylitapio-Mäntylä (toim.), *Villit ja kiltit – tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille* (s. 177–188). PS-kustannus 2012
- Ylitapio-Mäntylä, O. (2012b). Sukupuolittuneet käytännöt varhaiskasvatuksessa. Teoksessa O. Ylitapio-Mäntylä (toim.), *Villit ja kiltit – tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille* (s.15–29). PS-kustannus 2012
- Ylitapio-Mäntylä, O. (2012c). Suunnittelu tasa-arvoisen varhaiskasvatuksen pohjana. Teoksessa O. Ylitapio-Mäntylä (toim.), *Villit ja kiltit – tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille* (s. 189–197). PS-kustannus 2012
- Valtioneuvoston periaatepäätös STM/2020/116 (2020). Suomi tasa-arvon kärki-
maaksi. Hallituksen tasa-arvo-ohjelma 2020–2023. Saatavilla
31.12.2020 julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/162588
- Valtioneuvosto. (2020). Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen ja opetus- ja kulttuuriministeriön suositus opetuksen ja varhaiskasvatuksen järjestäjille koronavirusepidemian aikana. Saatavilla 5.9.2020 [valtioneuvosto.fi/documents/1410845/22330894/OKM+THL+suositus+-+opetus+ja+varhaiskasvatus+4.8.2020.pdf/3a12db76-92f3-2da4-5717-92e552ebe798/OKM+THL+suositus+-+opetus+ja+varhaiskasvatus+4.8.2020.pdf?t=1596550832873](https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/documents/1410845/22330894/OKM+THL+suositus+-+opetus+ja+varhaiskasvatus+4.8.2020.pdf/3a12db76-92f3-2da4-5717-92e552ebe798/OKM+THL+suositus+-+opetus+ja+varhaiskasvatus+4.8.2020.pdf?t=1596550832873)
- Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (2018). Opetushallituksen määräykset ja ohjeet 2018:3a. Punamusta 2019

LIITE 1. Johdantokirje ja suostumuskaavake työyhteisön jäsenille

Hyvät kasvattajat,

Toteutan syksyn aikana kanssanne varhaiskasvatuksen opettajan kelpoisuuteen tähtäävän opinnäytetyöni puitteissa ammatillisen toiminnan kehittämisprojektin. Aiheeni on ” Sukupuolisensitiivisten työkäytäntöjen kehittäminen ja sukupuolen moninaisuuden kohtaaminen varhaiskasvatuksessa”.

Tarkoitukseni on kehittää kanssanne ideoita ja koota sukupuolisensitiivisyyttä toteuttavia työkäytäntöjä ja koota ne teidän käyttöön ohjeistukseksi otsikolla ”Meidän tapamme toimia sukupuolisensitiivisesti”. Erityisinä painopisteinä on kasvattajien käyttämän kielen sekä oppimisympäristöjen tarkastelu sekä lisäksi erityisesti sukupuoleltaan moninaisten lasten kohtaamisen ja kasvattamisen näkökulma.

Työn teoria ankkuroituu valtakunnallisen vasun (2018) sukupuolisensitiivisyyden ideaan sekä edellytykseen käydä työyhteisössä jatkuvaa vuoropuhelua yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon kysymyksistä. Yhtenä työn jäsentäjänä toimii Tasa-arvoinen kohtaaminen päiväkodissa –hankkeen materiaalit.

Aikataulullisesti projekti toteutuu joulukuun alkuun mennessä ja osallistuminen on vapaaehtoista, ja tapahtuu työajan puitteissa. Tutkimuslupani edellyttämänä pyydän osallistujalta liitteenä olevan kirjallisen suostumuksen ennen varsinaisen työskentelyn aloittamista. Siinä olen kertonut myös tarkemmin keräämäni aineiston laadusta ja käsittelystä.

Korona-tilanteen takia projektissa tullaan käyttämään paljon etäyhteyttä. Näin ollen tulen piakkoin ”vierailemaan” lankoja pitkin tiimikokouksissanne ja keskustelemaan lisää. Etukäteen voitte silti jo miettiä, millaisia kysymyksiä tai haasteita olette itse tai tiiminä kohdanneet aiheen näkökulmasta, tai olisiko teillä jo olemassa sellaisia itse työstä esiin nousseita työkäytäntöjä, jotka olette käytännössä huomanneet sukupuolisensitiivisyyttä edistäviksi ja joista muutkin voisivat oppia.

Helsingissä 25.9.2020

Jyrki Karttunen

Varhaiskasvatuksen opettaja-opiskelija

Diakonia-ammattikorkeakoulu

LIITE 2. Suostumuslomake osallistujille

SUOSTUMUS

Tietosuoja projektissa on huomioitu EU:n yleinen tietosuoja-asetus ja tietosuoja-laki. Näiden noudattaminen on myös edellytyksenä Helsingin Kaupungin Kasvatuksen ja koulutuksen toimialahallinnon myöntämälle tutkimusluvalle (HEL 2020-010126).

Osallistuminen kehittämissprojektiin perustuu kasvattajahenkilökunnan vapaaehtoisuudelle, vaikka se toteutetaan työajalla.

Varhaiskasvatusyksikön nimeä ei mainita julkiseksi asiakirjaksi määriteltävässä lopullisessa opinnäytetyössäni, eikä yksiköstä julkaista siinä tietoja, joilla tunnistaminen olisi mahdollista. En tule myöskään keräämään kenestäkään kehittämistyöhön osallistuvasta enkä sivullisista mitään henkilö- tai tunnistetietoja. En myöskään taltioi kehittämistyöhön liittyvää toimintaa sähköisillä menetelmillä. Kokoamaani opasta tai opinnäytetyöni raporttia varten tekemissäni muistiinpanoissa käsittelen toimintaa vain yleisellä tasolla, yksilöimättä sitä kehenkään tai mihinkään toimintayksikköön. Hävitän kotonani säilytettävät muistiinpanot tutkimusluvan edellyttämänä viimeistään 31.1.2021.

Koottava kirjallinen ohjeistus luovutetaan muistitikulla tiedostona varhaiskasvatusyksikön johtajalle tallennettavaksi. Myös henkilökunnan allekirjoittamat suostumuskaavakkeet työskentelyn kuvauksen julkaisemiseen osana opinnäytetyötä säilytetään varhaiskasvatusyksikön johtajan hallussa. Sähköinen tiedosto tallennetaan ja julkaistaan myös osana opinnäytetyön kirjallista raporttia.

Annan suostumukseni yllä olevissa puitteissa työskentelyn kuvaamiseen ja julkaisemiseen osana opiskelija Jyrki Karttusen opinnäytetyötä Diakonia-ammattikorkeakoululle.

Helsingissä ____/____.2020

allekirjoitus

nimen selvennys

LIITE 3. Yhteen kootut ideat ja ehdotukset keskusteltavaksi 9.11.2020

1. Kieli ja ilmapiiri

- Lapset nähdään ensisijaisesti yksilöinä, ei sukupuolensa edustajia. Riehakas käytös, villiintyminen, riehuminen on kaikille mahdollista, samoin kuin itkeminen, suru, aikuiseen tarrautuminen ja sylin kaipuu. Samoin kaikille lapsille on yhdenvertaisesti mahdollista kauniit sanat. Tilaa ja huomiota voivat hakea kaikki niin kun he voivat hakea myös hoivaa, lempeyttä, lellittelyä. Kaikki voivat huomioida toisiaan kauniisti.
- Lähtökohtaisesti lapsista käytetään heidän etunimiään ja sensitiivisesti tytöt tai pojat jaottelun sijaan omaksutaan uusi tapa nimetä lapsiryhmiä: lapset, etunimien käyttäminen, pieniryhmän nimien käyttäminen, viskarit, eskarit ym.
- Poika tai tyttö voi ja saa nimetä itsensä vastakkaisen sukupuolen mukaan, jos haluaa. Lasta puolustetaan ratkaisussaan, jos se aikaansaa muissa lapsissa ihmettelyä tai hämmennystä.
- Työssä pyritään hyväksyvään ja moninaisuutta sallivaan, erilaisuuden ja yksilöllisyyden voimavarana mieltävään ilmapiiriin ja asenteeseen suhteessa lapsiin, lasten vanhempain ja työtovereihin. Jokaisen työntekijän asennoituminen vaikuttaa; hyväksytään kaikenlainen erilaisuus, korostamatta sitä liikaa. Me haluamme olla luomassa ilmapiiriä, jossa jokainen saa olla oma itsensä ja näyttää tunteensa.

2. Oppimisympäristöt

- Erilaisia rooleja mahdollistavat leikin välineet ja roolivaatteet säilytetään rinnakkain ja sekoitellen. Leikkivälineiden säilytyspaikkoja voidaan säännöllisesti vaihdella sekä sekoitella.
- Lapsia voi aktiivisesti ohjata innostaa stereotyyppiarajat ylittäviin leikkeihin. Ei puhuta tyttöjen ja poikien leikeistä. Aikuinen ohjaa niin, että lapsi saa kokemuksia myös siitä, että asettuu oman mukavuusalueensa ulkopuolelle ja leikit monipuolistuvat.
- Pukeutumisvapaus: ei ole tyttöjen ja poikien roolivaatteita, on vaatteita, joihin pukeutumalla voi kokeilla erilaisia rooleja ja vaatteita. Ihan sama minkä pituiset hiukset lapsilla on. Ponnareita, pantoja ja rusetteja laitetaan kaikille niitä haluaville.
- Rakennetaan pienryhmät sukupuolesta riippumatta; leikkiparien- ja ryhmien sekoittuminen tärkeää. Lapsia voidaan aktiivisesti ohjata ja innostaa leikkeihin sukupuolijaottelut ylittävissä leikkipareissa- tai ryhmissä. Keskeinen teema on kaveritaitojen harjoittelu.
- Värit: opetetaan lapsille niin, että kaikki värit ovat sukupuolineutraaleja. Kaikkiin lempiväreihin suhtaudutaan tavallisena ja positiivisena asiana.
- Lapsia kannustetaan ja ollaan itse esimerkkinä ja kanssalleikkijöinä erilaisissa leikeissä ilman sukupuolistereotyyppioita: naistyöntekijät yhtä lailla supersankareina, vauhdikkaina autohurrastelijoina ja hirviöinä, ja samoin miestyöntekijät yhtä lailla esteettisiä elämyksiä rakastavina, hoivaavina huolehtijoina tai vaikkapa leikkivauvojen isosiskoina.
- Kirjakokoelmiin etsitään kirjoja, joissa henkilöt eivät ole stereotyyppisiä.

- Vanhoista kirjoista, loruista ja lauluista pysähdytään juttelemaan lasten kanssa, kyseenalaistetaan niissä olevia roolistereotyyppioita ja asetutaan yhdessä pohtimaan roolimalleja nyt ja ennen. Tarpeen mukaan vanhojen laulujen sanoja voidaan muokata, ja herättää myös tätä kautta keskustelua. Täti Monika -laulussa kaikki lapset voivat osallistua aktiivisesti Täti Monikana olemiseen.

3. Muuta

- Jotkut vanhemmat saattavat olla hämillään oman lapsensa kiinnostuksen kohteista, tavasta käyttäytyä. Tuetaan heitä, että oman identiteetin etsiminen on lapsella normaalia ja kannustan hyväksyvyyteen ja lapsen tukemiseen.
- Vanhempien myönteinen suhtautuminen sukupuolisensitiiviseen kasvatukseen on tärkeää ja tukee tiimiä sen edistämässä.

LIITE 4. Meidän tapamme toimia sukupuolisensitiivisesti

Sukupuolisensitiivinen varhaiskasvatustyö on lainsäädännön velvoittamaa. Lasten vanhempien yhteistyö sukupuolisensitiivisen työn tukemisessa on ensiarvoisen tärkeää. Sukupuolisensitiivisen työtteen näemme taitona tarkastella sukupuolta biologisten erojen lisäksi myös sosiaalisena ja kulttuurisena yksilöllisyytenä. Sukupuolisensitiivisten työkäytäntöjemme tavoitteena ei ole häivyttää sukupuolia, vaan huomioida niiden moninaisuus ja antaa lapsen ilmaista tai olla ilmaisematta sukupuoltaan omalla tavallaan.

Varhaiskasvatusyksikössämme pyritään hyväksyvään ja moninaisuutta sallivaan työilmapiiriin, jossa näemme erilaisuuden ja yksilöllisyyden voimavarana suhteessa lapsiin, lasten huoltajiin sekä työtovereihin. Asennoitumisemme vaikuttaa ja mm. alla olevilla sukupuolisensitiivisillä työkäytännöillä sitoudumme sellaisen ilmapiirin ylläpitämiseen, jossa jokainen voi turvallisesti olla oma itsensä.

1. Kieli

- Kuuntelemme ja kohtaamme lapset yksilöinä ja hyväksymme kaikenlaisten tunteiden ilmaiseminen yhdenvertaisesti jokaiselle heistä.
- Huomaamme, millaisista asioista lapsi saa päivän aikana kehuja ja kiitosta.
- Koemme tärkeäksi puhutella lapsia heidän etunimillään ja pohdimme lapsia ryhmitellessämme sukupuolijaottelun sijaan muunkinlaisia tapoja kutsua heitä: lapsina, pieniryhmän nimillä, viskareina, eskareina ym.
- Lapsi voi ja saa nimetä itsensä muun kuin oletetun sukupuolen mukaan, jos haluaa. Puolustamme lasta ratkaisussaan, jos ajatus saa muissa aikaa ihmettelyä tai hämmennystä.
- Keskustelemme lasten vanhempien kanssa aktiivisesti myös sukupuolisensitiivisyyden teemoista. Tuemme perheitä tarvittaessa siinä, että lapsen yksilöllisen identiteetin etsiminen on normaalia.

2. Oppimisympäristöt

- Päiväkodissamme on pukeutumisvapaus: ei ole sukupuolille oletettuja vaatteita; sen sijaan on vaatteita, joihin pukeutamalla lapsi voi olla oman tyylinen tai kokeilla erilaisia rooleja.
- Voimme säännöllisesti muunnella leikkivälineiden säilytystapoja ja esillepanoa, jotta erilaiset vaihtoehdot ovat lasten saavutettavilla luovasti.
- Ohjaamme ja innostamme lapsia stereotypiarajat ja oletukset ylittäviin leikkeihin tarjoamalla lapselle monipuolisesti mahdollisuuksia siihen, että hän leikeissä asettuu välillä myös oman muusalueensa ulkopuolelle.

- Kannustamme lapsia sukupuoliolotukset ylittäviin leikkeihin olemalla itse moninaisuuden hyväksyvinä esimerkkeinä ja kanssaleikkijöinä.
- Voimme kaveritaitojen harjoitteluun keskittyessämme rakentaa, ohjata ja innostaa lapsia leikkeihin sukupuolirooleja ylittävissä kokoonpanoissa.
- Puhumme lapsille väreistä sukupuolineutraalisti siten, että kaikkiin lempiväreihin suhtaudutaan tavallisena ja positiivisena asiana.
- Etsimme luettavaksi aktiivisesti sellaisia kirjoja, joissa haastetaan erilaisia sukupuoleen liittyviä rooleja, oletuksia ja ilmentämistapoja.
- Pysähdymme vanhojen kirjojen, lorujen ja laulujen kohdalla juttelemaan lasten kanssa niissä esiintyvistä roolioleuksista pohtien yhdessä ihmisiä ennen ja nyt. Tarpeen mukaan voimme muokata vanhojen laulujen ja lorujen sanoja ja herättää keskustelua myös tällä tavoin.